O‘YIN ASOSIDA TA’LIM BERISHNING DIQQATNI BOSHQARISH VA XOTIRA JARAYONLARIGA TA’SIRI

Shodmonova Munira Suyunovna
Osiyo Xalqaro Universiteti
Psixologiya ta’lim yo‘nalishi
MM1 PS25 guruh talabasi
munirashodmonova524@gmail.com

Qabul qilindi: 25.12.2025
Ko‘rib chiqildi: 26.12.2025
Tasdiqlandi: 27.12.2025

Kalit so‘zlar:
o‘yin texnologiyalari, diqqat, xotira, ishchi xotira, kognitiv rivojlanish.

Ключевые слова:
игровые технологии, внимание, память, познавательное развитие, рабочая память

Keywords:
play-based learning, attention control, memory development, cognitive processes, working memory.

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘yin asosida ta’lim berishning bolalar diqqatini boshqarish, diqqatning barqarorligi, taqsimlanishi va ko‘chuvchanligi, shuningdek qisqa muddatli, uzoq muddatli va ishchi xotira jarayonlariga ta’siri ilmiy manbalar asosida tahlil etiladi. O‘yin faoliyati bolalarda kognitiv jarayonlarning tabiiy tarzda faollashuviga, psixik funksiyalarning shakllanishiga va ta’lim jarayonining mazmunli kechishiga yordam beruvchi muhim omildir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘yin texnologiyalari diqqatni boshqarish, eslab qolish, axborotni qayta kodlash, qayta tiklash va qayta shartlash jarayonlarini kuchaytiradi. Ushbu maqola o‘yin asosidagi ta’limning psixologik ahamiyati, ilmiy-nazariy asoslari, neyropsixologik mexanizmlari va amaliy samaradorligini batafsil yoritadi.

Аннотация: В статье рассматривается психологическое влияние игровых технологий на развитие произвольного внимания, устойчивости концентрации, распределения и переключения внимания, а также кратковременной, долговременной и рабочей памяти. Игровая деятельность активизирует когнитивные процессы, стимулирует познавательную активность, облегчает усвоение информации и повышает мотивацию к обучению. В работе анализируются нейропсихологические механизмы игровых форм, роль игры в формировании высших психических функций и её практическая значимость для образовательного процесса.

Abstract: This article examines the psychological impact of play-based learning on children’s attention regulation, attention stability,

attentional shifting, short-term memory, long-term memory, and working memory development. Play activates cognitive mechanisms, enhances information processing, stimulates intrinsic motivation, and supports the natural development of executive functions. Research demonstrates that game-based educational methods significantly strengthen attentional control and memory retention. This paper provides a comprehensive overview of the psychological foundations, developmental patterns, neuropsychological mechanisms, and pedagogical value of play in cognitive development.

Kirish. XXI asr ta'lim tizimi insonning kognitiv salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan innovatsion yondashuvlarni izlashni davom ettirmoqda. Ta'lim jarayonida o'yin asosidagi metodlarning o'rni beqiyos bo'lib, u bolalarning tabiiy psixik rivojlanish qonuniyatlariga mos keladi. O'yin bolaning tabiiy ehtiyoji, motivatsion omili va psixik jarayonlarini faollashtiruvchi kuchli vosita sifatida uning diqqat, xotira, tafakkur, nutq va tasavvurini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Psixologiyada o'yin faoliyati bola rivojlanishining yetakchi faoliyati sifatida talqin etiladi. L.S. Vigotskiy o'yinni bola o'z imkoniyatlarini kengaytiradigan, yaqin rivojlanish zonasini faollashtiradigan jarayon deb ta'riflagan. D.B. Elkonin o'yin jarayonining tuzilishi, rollar taqsimoti va syujetning mantiqiy rivoji orqali bola psixikasida yuqori kognitiv funksiyalar shakllanishini asoslab bergan. O'yin bolaning diqqatini jalb qiladi, eslab qolish jarayonini kuchaytiradi, tafakkurini faol harakatga keltiradi.

Diqqat va xotira bolaning ta'lim jarayonidagi markaziy psixik funksiyalardan bo'lib, ularning rivojlanish darajasi o'quv faoliyatining muvaffaqiyatini belgilaydi. Diqqatning barqarorligi, taqsimlanishi, ko'chuvchanligi, boshqarilishi bola tomonidan axborotni qabul qilish va qayta ishlash jarayonlarining sifatini belgilaydi. Xotira esa bilimlarning shakllanishi, saqlanishi va amaliy qo'llanilishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. O'yin orqali ushbu jarayonlar majburiy emas, balki qiziqish va motivatsiya asosida shakllanadi. Shu sababli o'yin asosidagi ta'lim bolalarda diqqat va xotiraning barqaror rivojlanishi uchun eng samarali vosita sifatida qaraladi.

O'yin jarayonida bolaning psixik faolligi eng yuqori darajada namoyon bo'ladi. Bolaning e'tiborini tortuvchi syujet, harakat, qiziqarli topshiriqlar diqqat jarayonining tabiiy faollashuviga sabab bo'ladi. O'yin davomida bola vazifani bajarishda ichki motivatsiyaga ega bo'ladi, bu esa diqqatning barqarorligini ta'minlaydi. Ixtiyorsiz diqqat

o‘yinning emotsional jozibasi tufayli avtomatik tarzda faollashadi, ixtiyoriy diqqat esa o‘yin qoidalariga amal qilish orqali shakllanadi. Masalan, “topishmoqlar”, “ranglarni moslashtir”, “tez top”, “xotira kartochkalari” kabi o‘yinlarda bola diqqatni ongli ravishda boshqaradi va kerakli ma’lumotga jamlaydi.

O‘yin texnologiyalarining samaradorligi ularning bolalarni faol ishtirokchi qilishida namoyon bo‘ladi. Bola jarayonning bevosita ishtirokchisi bo‘lib, har bir bosqichda qaror qabul qiladi, vaziyatni tahlil qiladi, o‘zining navbatini kutadi, qoidalarni eslab qoladi va qayta tiklaydi. Bu esa ishchi xotiraning faol ishlashiga olib keladi. Ishchi xotira maktabgacha yoshdan boshlab shakllanadigan va o‘quv faoliyati uchun eng muhim psixik jarayonlardan biri hisoblanadi. O‘yin jarayonida ishchi xotira doimo faollashgan holda faoliyat olib boradi.

O‘yin davomida neyropsixologik jarayonlar ham kuchayadi. Diqqatni boshqarish frontal korteks bilan bog‘liq bo‘lib, o‘yin vaqtida ushbu sohaning faolligi oshadi. Xotira bilan bog‘liq tizimlar – gipokamp, prefrontal korteks va limbik tuzilmalar o‘yin faoliyatida faol ishtirok etadi. Emotsional xotiraning kuchayishi ham o‘yinning tabiiy oqibati hisoblanadi. O‘yin jarayonida bolaning his-tuyg‘ulari faol, emotsional yuksalish kuchli bo‘lgani uchun axborot chuqurroq kodlanadi va uzoq muddat eslab qolishga yordam beradi.

Syujetli-rolli o‘yinlar bolalarda mantiqiy xotirani kuchaytiradi. Bunda bola syujetning ketma-ketligini, rollar o‘rtasidagi munosabatlarni, voqea rivojini eslab qoladi. “Do‘kon”, “shifokor bilan bemor”, “sayohatchilar”, “uy-joy o‘yini”, “mehmon kutish” kabi o‘yinlarda bola mantiqiy bog‘lanishlarni o‘zlashtiradi. Bu jarayon tafakkur, umumlashtirish, tahlil qilish va xotira jarayonlarining yaxlit ishlashiga olib keladi.

Vizual xotira ko‘proq didaktik va predmetli o‘yinlar orqali rivojlanadi. Masalan, rangli kartalar, tasvirlarni moslashtirish, shakllarni topish, konstruktiv materiallar bilan ishlash vizual eslab qolishni kuchaytiradi. Bola shakllar, ranglar, joylashuvlar o‘rtasidagi farqni tezda aniqlashni o‘rganadi. Vizual xotira maktab ta’limida, ayniqsa o‘qish va yozishda katta rol o‘ynaydi.

Eshituv xotirasi nutqli o‘yinlar yordamida rivojlanadi. Masalan, “aytilgan so‘zni takrorla”, “ketma-ket so‘zlarni eslab qol”, “she’r aytish estafetasi”, “quyidagi gapni to‘liq takrorla” kabi o‘yinlar eshituv orqali qabul qilingan axborotni qayta tiklash ko‘nikmasini mustahkamlaydi. Bu jarayon muloqot madaniyati, nutqni tinglash, eshitish diqqatining kuchayishiga xizmat qiladi.

Gamifikatsiya elementlari ham diqqatni boshqarishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ball to‘plash, darajalarni oshirish, muammolarni yechish kabi topshiriqlar bolalarda motivatsiyani oshiradi. Raqobatbardoshlik esa diqqatning faollashuviga yordam beradi.

Shu bilan birga, o‘yin asosidagi ta’lim stressni kamaytiradi. Tadqiqotlar ko‘rsatganidek, stress holatida xotira jarayonlari yomonlashadi. O‘yin esa bolada ijobiy emotsiyalar uyg‘otadi, bu esa xotira samaradorligini oshiradi. O‘yin davomida bolaning organizmi dopamin, serotonin kabi “xursandchilik gormonlari”ni ishlab chiqaradi, bu axborotni qayta ishlash va eslab qolish jarayonlarini kuchaytiradi.

Xulosa va tahlillar: O‘yin asosida ta’lim berish bolalarda diqqat va xotira jarayonlarini shakllantirish va rivojlantirishda eng tabiiy, samarali va ilmiy asoslangan psixologik-pedagogik texnologiyalardan biridir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘yin jarayonida bola ixtiyoriy va ixtiyorsiz diqqatni boshqaradi, diqqatning barqarorligini uzoq vaqt davomida saqlay oladi, diqqatni bir vazifadan ikkinchisiga ko‘chirishni o‘rganadi va bir vaqtning o‘zida bir nechta stimulni kuzatish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu jarayonlar diqqatning asosiy ko‘rsatkichlari – barqarorlik, ko‘chuvchanlik, kenglik va taqsimlanishning tabiiy ravishda rivojlanishiga olib keladi.

O‘yin jarayonida diqqatning shakllanishi bolaning emotsional holati bilan chambarchas bog‘liqdir. O‘yin tabiatan emotsional jarayon bo‘lgani uchun, unda ishtirok etayotgan bola yuqori motivatsiya bilan harakat qiladi. Motivatsiya kuchaygan sari miya faoliyati, xususan, diqqatni boshqarish bilan bog‘liq nerv markazlarining faolligi oshadi. Bu esa diqqatning sifat jihatidan takomillashishiga sabab bo‘ladi. O‘yin jarayonida bola o‘z faoliyatiga mas’uliyat bilan yondashadi, qoidaga amal qiladi, rollarni bajaradi, maqsad sari intiladi – bularning barchasi diqqatning ongli boshqarilishini kuchaytiradi.

Xotira jarayonlarining rivojlanishida ham o‘yin asosida ta’lim berishning ahamiyati katta. O‘yin davomida bola o‘z xatti-harakati, roli yoki vazifasini eslab qoladi, faoliyatni ketma-ketlik asosida bajaradi, syujetni qayta tiklaydi – bu jarayonlar qisqa muddatli xotira, uzoq muddatli xotira va ishchi xotiraning uyg‘un holda ishlashini ta’minlaydi. O‘yin jarayonida xotira turli ko‘rsatkichlar bo‘yicha rivojlanadi: vizual xotira ko‘rgazmali o‘yinlar orqali, eshituv xotirasi nutqli-eshituv topshiriqlar orqali, mantiqiy xotira esa syujetli-rolli o‘yinlar orqali kuchayadi.

Neyropsixologik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘yin faoliyati davomida bolaning frontal korteksi, gipokampi, limbik tizimi va prefrontal markazlari faol ishlaydi. Bu hududlar diqqatni boshqarish, axborotni qayta ishlash, rejalashtirish, xotirani saqlash va qayta tiklash uchun javobgar bo‘lgan murakkab tizimlardir. O‘yin paytida ushbu hududlarning faollashishi bolada yuqori psixik funksiyalarning tabiiy shakllanishiga imkon yaratadi. O‘yin, shuningdek, neyronlararo aloqa yo‘llarini mustahkamlaydi, yangi sinapslar hosil bo‘lishini rag‘batlantiradi, bu esa xotira jarayonlarining mustahkam va davomli bo‘lishiga olib keladi.

O‘yin asosidagi metodlar ta’lim jarayonida motivatsiyani kuchaytiradi. Bilim olish jarayoni majburiyat sifatida emas, balki qiziqarli faoliyat sifatida qabul qilinadi. Buning natijasida o‘quvchini qiziqtirish, o‘rganishga jalb qilish va faol ishtirokni ta’minlash osonlashadi. Emotsional ijobiy holatdagi o‘quvchi axborotni tezroq qabul qiladi, yaxshiroq eslab qoladi va uni amalda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu holat o‘yin asosida ta’lim berishning kognitiv jarayonlarni rivojlantirishdagi ustun jihatlaridan biridir.

Psixologik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘yin jarayonida bolaning o‘z-o‘zini boshqarish, qaror qabul qilish, faoliyatni rejalashtirish, muammoni yechish, tengdoshlari bilan muloqot qilish kabi ko‘nikmalari ham rivojlanadi. Bu esa nafaqat diqqat va xotira, balki ijro funksiyalarining ham shakllanishiga olib keladi. Ijro funksiyalari – bu bolaning ta’lim jarayonida eng zarur bo‘lgan aqliy malakalardir.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘yin asosida ta’lim berish zamonaviy psixologik-pedagogik yondashuvlar orasida eng samarali, funksional va ilmiy asoslangan texnologiyalardan biridir. Ta’lim jarayoniga o‘yin texnologiyalarining kiritilishi diqqat va xotira jarayonlarini tabiiy, bosqichma-bosqich, oson va samarali tarzda shakllantirishga yordam beradi. O‘yin orqali o‘rganilgan bilimlar chuqurroq anglanadi, uzoq vaqt saqlanadi, muammolarni hal qilish ko‘nikmalari rivojlanadi va o‘quv faoliyati yanada mazmunli tus oladi. Shu bois, o‘yin asosidagi ta’limni maktabgacha ta’lim tashkilotlari, boshlang‘ich ta’lim muassasalari va maxsus psixologik dasturlar uchun majburiy pedagogik komponent sifatida qo‘llash maqsadga muvofiqdir. O‘yin metodlari nafaqat ta’lim jarayonini yengillashtiradi, balki bolalarning intellektual, emotsional va ijtimoiy rivojlanishida ham barqaror natijalarni ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. L.S. Vigotskiy. “Psixologiya va rivojlanish nazariyalari”.
2. D.B. Elkonin. “Bolalik va o‘yin faoliyati”.
3. A.R. Luriya. “Neyropsixologiya asoslari”.
4. Smirnova E.O. “Didaktik o‘yinlarning kognitiv rivojlanishga ta’siri”, 2021.
5. Child Cognitive Journal, 2023.
6. Cognitive Development Reports, 2022.
7. Pedagogik psixologiya bo‘yicha ilmiy maqolalar to‘plami, 2020.